

ПРИРОДА ЗБРОЙНОГО КОНФЛІКТУ ЯК ПІДСТАВИ ДЛЯ ОБМЕЖУВАННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ

МАЛЕНЕВСЬКИЙ А. О. - аспірант, асистент кафедри теорії та філософії
права Львівський національний університет імені Івана Франка

<https://orcid.org/0009-0008-9177-7961>

УДК 340.12:341.3:341.231.14

DOI: <https://doi.org/10.71404/LAW.UA.2026.1.66>

У статті з'ясовано природу збройного конфлікту як підстави для обмежування прав людини у межах концепції механізму обмежування прав людини. Збройний конфлікт розглянуто як юридично значущий факт, що автоматично активує міжнародне гуманітарне право (МГП) як спеціальну галузь міжнародного права і переводить питання застосовності МГП із площини волевиявлення держав у площину фактових обставин.

Досліджено, як обсяг застосовування МГП залежить від класифікації конфлікту як міжнародного (МЗК) чи неміжнародного (НМЗК), що безпосередньо впливає на застосовність статті 5 Європейської конвенції з прав людини (ЄКПЛ) – на прикладі доктрини «приспосування» у справі «Hassan v. the United Kingdom» (2014) та чеченської групи справ. Простежено еволюцію співвідношення МГП та міжнародного права прав людини (МППЛ) від доктрини розділення через ієрархічний *lex specialis* до підходу системної інтеграції, який Велика палата ЄСПЛ у справі «Ukraine and the Netherlands v. Russia» (2025) ґрунтує на гармонійному тлумаченні ЄКПЛ у світлі МГП за пп. «с» ч. 3 ст. 31 Віденської конвенції про право міжнародних договорів. Розглянуто принцип *pro persona*, сформований у між-американській системі захисту прав людини – у практиці Міжамериканського суду з прав людини та Міжамериканської комісії з прав людини (справа *La Tablada*) – і закріпленій у документах ООН з моніторингу прав людини. Встановлено, що у практиці ЄСПЛ цей принцип не застосовано.

Розмежовано симетричну площину *jus in bello* (принцип рівності супротивників, за яким МГП чинне рівно до всіх сторін) та асиметричну площину *jus ad bellum* (заборона агресії за ч. 4 ст. 2 Статуту ООН та наслідки порушення імперативної норми за ст. 40–41 Статей про відповідальність держав за міжнародно протиправні діяння, далі – ARSIWA): обмеження прав людини з боку держави-агресора є не правореалізацією, а правопорушенням, тоді як обмеження з боку держави-жертви ґрунтуються на легітимній підставі і підлягають стандартам пропорційності, необхідності і тимчасовості. Запропоновано принцип незалежності *jus in bello* від *jus ad bellum* як засадничу умову дієвості обох режимів.

Ключові слова: збройний конфлікт; обмеження прав людини; міжнародне гуманітарне право; міжнародне право прав людини; *lex specialis*; системна інтеграція; *jus ad bellum*; *jus in bello*; рівність; ЄКПЛ.

Вступні зауваги

Збройний конфлікт належить до ситуацій, у яких питання обмежування прав людини постає з максимальною гостротою: одномоментно активуються кілька правових режимів з власною логікою обмежування. Попри це, в українській правничій літературі його здебільшого розглядають у межах міжнародного гуманітарного права (далі – МГП) або права прав людини, рідше – у їх взаємодії, і майже ніколи – в оптиці загальної теорії права, яка дала б змогу побачи-

ти його як особливу підставу обмежування прав людини у складі обмежувальної ситуації у сенсі, запропонованому П. Рабіновичем та І. Панкевичем [1] і розвиненому Т. Дудаш [2].

Мета статті

З'ясувати природу збройного конфлікту як підстави для обмежування прав людини, як ця підстава виникає, який обсяг обмежувальних повноважень породжує та за яких умов перетворює обмеження на правомірні: від тригерної природи збройного конфлікту як юридично значущого факту – через МГП як спеціальну галузь міжнародного права та її класифікаційну варіативність – до взаємодії з міжнародним правом прав людини (далі – МППЛ) і співвідношення симетрії *jus in bello* та асиметрії *jus ad bellum*.

Збройний конфлікт як підстава обмежування прав людини у загальній теорії права. П. Рабінович та І. Панкевич визначили межі (обмеження) прав людини як сукупність усіх явищ, які окреслюють зміст та обсяг прав людини, а обмежування здійснення прав людини – як діяльність компетентних державних органів по встановленню таких меж [1, с. 42]. Т. Дудаш поглибила це розрізнення семантичним ланцюгом: обмежування є діяльність, обмеження – подія, обмеженість – результативний стан. Засобами обмежування слугують обмежники, а підсумковим виявом – межі прав людини [2]. Т. Дудаш визначає механізм обмежування прав людини як «діяльність суб'єктів щодо обмежування прав людини з певних фактових та юридичних підстав та відповідно до встановлених у національному законодавстві та міжнародному праві принципів за допомогою певних засобів, що призводить до обмеженості прав людини у певній обмежувальній ситуації» [2]. Ключовим складником механізму є обмежувальна ситуація як фактовий контекст, що може виникати як у нормальних умовах, так і у надзвичайних обставинах – війні, стихійних лихах, зміні політичного режиму [2].

Збройний конфлікт принципово відрізняється від інших обмежувальних ситуацій – на кшталт пандемії, стихійного лиха

чи надзвичайної екологічної ситуації – не лише фактовою інтенсивністю, а й самою складністю свого правового складу. Якщо у разі епідемії чи екологічної катастрофи держава обмежує права в межах одного національного спеціального правового режиму, спираючись на загальні стандарти прав людини, то збройний конфлікт одночасно активує кілька правових режимів з власною логікою обмежування. По-перше, він є юридично значущим фактом, що автоматично змінює правовий режим. По-друге, він активує міжнародне гуманітарне право (МГП) як спеціальну галузь міжнародного права, обсяг якої визначає класифікація конфлікту. По-третє, він потребує одночасно застосовувати МГП і міжнародне право прав людини (МППЛ) – дві галузі, що мають різну логіку обмежування прав. По-четверте, збройний конфлікт розгортається у двох правових площинах, що діють одночасно, але за протилежною логікою: у площині *jus in bello* МГП чинне рівно до всіх сторін незалежно від того, хто є агресором, а у площині *jus ad bellum* агресор і жертва нападу принципово нерівні у правах і обов'язках. Нарешті, збройний конфлікт породжує комплексну систему відповідальності, розподілену між державою та особою.

Збройний конфлікт як юридично значущий факт. До ухвалення Женевських конвенцій 1949 р. застосовність гуманітарних конвенцій залежала від формального оголошення війни. Ж. Пікте пояснював, чому укладачі конвенцій свідомо відмовилися від терміна «війна» на користь «збройного конфлікту»: було занадто багато випадків, коли оскаржувана легітимність ворожого уряду або тимчасове зникнення суверенних держав унаслідок анексії чи капітуляції використовували як приводи для недотримання тієї чи іншої Конвенції [3, с. 28]. Правовим вираженням цієї реформи стала спільна стаття 2 усіх чотирьох Женевських конвенцій, що чинна до всіх випадків оголошеної війни або будь-якого іншого збройного конфлікту, навіть якщо стан війни не визнаний однією зі сторін [4]. Прогалину у визначенні поняття заповнила судова практика: Апеляційна палата Міжнародного кримінального трибуналу для колишньої Югославії (далі –

МКТЮ) у справі «Prosecutor v. Tadić» (1995) сформулювала канонічне фактове визначення – збройний конфлікт існує, коли між державами застосовують збройну силу або коли між державними органами й організованими збройними угрупованнями (чи між такими угрупованнями) триває тривале збройне насильство [5, п. 70].

Отже, з зазначеного випливає, що застосовність МГП залежить від обставин, а не від декларацій держав. Сучасна практика ухиляння через евфемізми – «спеціальна військова операція», «контртерористична операція», «миротворча місія» – не звільняє державу ні від МГП, ні від заборони застосовувати силу за ч. 4 ст. 2 Статуту ООН [6]. Філософсько-правовий бік цієї стратегії, що сягає глибше за конкретні норми МГП, фіксує О. Стовба. Спираючись на К. Шмітта, він виокремлює два стримувальні чинники: взаємне визнання супротивниками суверенітету одна одної (*justus hostis*) та їхню спільну приналежність до європейського чи світового просторового порядку – *Номосу* [19, с. 20–21]. Сучасний агресор натомість намагається подати свого супротивника як такого, «що не має суверенітету в повному розумінні цього слова», оголошуючи ворога терористом чи нелегітимним утворенням [19, с. 21]. Саме цей прийом, на думку Стовби, застосовує РФ під назвою «спеціальної військової операції»: це не лише пропагандистський хід, а спроба переконати інших членів світового *Номосу*, що Україна не є повноправним членом такого порядку і з нею не можна вести війну у власному розумінні цього слова [19, с. 22]. Тим самим евфемізми діють водночас на двох рівнях: на рівні самих приписів МГП – як спроба їх обійти, а на світоглядному – як руйнування тієї рівності сторін, без якої збройне протистояння взагалі не може бути війною у сенсі міжнародного права.

Міжнародне гуманітарне право як спеціальна галузь міжнародного права. МГП не забороняє війну – це завдання *jus ad bellum*, – а регулює її ведення (*jus in bello*). Його центральна риса – незалежність від того, хто є агресором, а хто жертвою: МГП захищає людину у збройному конфлікті як таку. За тлумаченням Ж. Пікте статті 1

Першої Женевської конвенції, застосовність Конвенції не залежить від характеру конфлікту. Незалежно від того, справедлива чи несправедлива війна, війна агресії чи війна опору агресії, захист і допомога пораненим і хворим не залежать від цього [3, с. 27]. Як формулює Ж. Пікте, ключова ідея, втілена у статтях Глави I Першої Женевської конвенції, полягає в тому, що поранений чи хворий солдат з цього моменту є священним і недоторканим. До нього належить ставитися з однаковою турботою, чи він друг, чи ворог [3, с. 132]. Преамбула Додаткового протоколу I 1977 р. зафіксувала правову формулу рівності сторін: положення Конвенцій і Протоколу чинні без будь-якого негативного розрізнення, заснованого на характері чи походженні збройного конфлікту або на справах, що їх відстоюють чи приписують сторонам конфлікту [7].

Операційне ядро МГП утворюють засадничі принципи, які Міжнародний Суд ООН (далі – МС ООН) у консультативному висновку щодо ядерної зброї (1996) назвав основоположними (*cardinal principles*): розрізнення комбатантів і цивільного населення та заборона заподіяння зайвих страждань [8, п. 78]. Принципи пропорційності та вжиття запобіжних заходів, закріплені в Додатковому протоколі I та підтверджені звичаєвим МГП, доповнюють цю структуру. Показово, що МС ООН застосував принципи МГП до права на життя, захищеного МППЛ: це засвідчує правовий зв'язок двох режимів – МГП наповнює змістом оцінні поняття МППЛ, а МППЛ зберігає за індивідом правний статус, якого МГП саме по собі не гарантує.

Класифікація конфлікту як правообмежувальний фільтр. Обсяг застосування МГП залежить від класифікації конфлікту. До міжнародних (МЗК) застосовні усі чотири Женевські конвенції 1949 р. та Додатковий протокол I. До неміжнародних (НМЗК) застосовні лише спільна стаття 3 Конвенцій та Додатковий протокол II (за умови високого порогу інтенсивності та територіального контролю), а також звичаєве МГП [9, с. 143–145]. Ключова прогалина, яку фіксує О. Сенаторова, полягає у тому, що договірне право МГП не передбачає чіткої авто-

ризації затримування членів збройних груп у НМЗК – це становить одну з найбільших прогалин цієї галузі [9, с. 75–76]. Ця прогалина безпосередньо впливає на застосовність статті 5 Європейської конвенції з прав людини (далі – ЄКПЛ).

Велика палата Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ) у справі «Hassan v. the United Kingdom» (2014) сформулювала доктрину «пристосування» (*accommodation*) ч. 1 ст. 5 ЄКПЛ до режимів інтернування військовополонених і цивільних осіб, що становлять загрозу безпеці, на підставі пп. «с» ч. 3 ст. 31 Віденської конвенції [10, пп. 102–105]. Водночас у пункті 104 Суд експліцитно обмежив цей підхід виключно МЗК: лише у справах про міжнародний збройний конфлікт, де взяття у полон і затримання цивільних, що становлять загрозу безпеці, є усталеними рисами МГП, статтю 5 можна витлумачити як таку, що дозволяє такі широкі повноваження [10, п. 104]. За межами МЗК логіка, сформована у справі *Hassan*, не працює: єдиним шляхом обмеження конвенційної гарантії залишається формальний відступ за ст. 15 ЄКПЛ. Юридичну ілюстрацію цієї прогалини становить група справ ЄСПЛ проти Російської Федерації щодо подій у Чечні: держава-відповідач не вдавалася до формального відступу за ст. 15 ЄКПЛ, не вводила режиму надзвичайного стану та кваліфікувала масштабні бойові дії як контртерористичну операцію. ЄСПЛ, за спостереженням М. Гнатовського, взагалі утримується від кваліфікації ситуації збройного конфлікту і регулярно відмовляв у застосуванні МГП навіть всупереч тому, що сторони на нього посилалися [11, с. 96], оцінюючи авіабомбардування Катир-Юрту у справі «Isayeva v. Russia» (2005) за ординарним стандартом абсолютної необхідності. Класифікаційна стратегія Росії унеможливила і застосування МГП, і відступ за ст. 15 ЄКПЛ, проте зберегла застосування ст. 2 ЄКПЛ у мирному стандарті, що виявилось обтяжливим для держави.

Взаємодія МГП та МППЛ: від доктрини розділення до системної інтеграції. Доктринальна еволюція пройшла шлях від доктрини взаємного витіснення (МГП – *lex belli*, МППЛ – *lex pacis*) через ієрархічну мо-

дель *lex specialis* до системної інтеграції. Як констатує В. Лисик, протягом тривалого часу в доктрині міжнародного права панувала класична позиція, згідно з якою МГП та МППЛ розглядалися як два окремі, взаємовиключні правові режими [12, с. 8]. Ця позиція хибна вже на рівні конвенційного тексту: спільна стаття 3 Женевських конвенцій містить фундаментальні гуманітарні гарантії, функціонально близькі до ядра прав людини. Тому В. Лисик, слідом за Т. Мероном, розгортає тезу, що ЖК 1949 р. за своєю суттю є інструментами прав людини, адаптованими до специфічного контексту збройного конфлікту, а правозахисна логіка іманентно вбудована в саму «ДНК» Женевських конвенцій 1949 р. [12, с. 7, 14]. Інституційна практика ООН це підтверджує: Генеральна Асамблея ООН у резолюції 2675 (XXV) 1970 р. закріпила, що фундаментальні права людини продовжують повною мірою застосовуватися у ситуаціях збройного конфлікту, а Комітет ООН з прав людини в Загальних коментарях № 29 (2001) та № 31 (2004) послідовно утверджував доповнювальність МГП та МППЛ [13, с. 21–22].

Практика МС ООН упродовж 1996–2005 рр. пододала класичну парадигму. У висновку щодо ядерної зброї (1996) МС ООН уперше відкинув тезу про замовкання МППЛ: захист Міжнародного пакту про громадянські та політичні права не припиняється в часи війни, а питання про свавільне позбавлення життя треба вирішувати крізь призму застосовного *lex specialis*, тобто права, що чинне у збройному конфлікті [8, п. 25]. У висновку щодо стіни на окупованій палестинській території (2004) Суд запропонував тричленну класифікацію: деякі права регулює виключно МГП, інші – виключно МППЛ, а ще інші – обома галузями одночасно [15, п. 106]. У справі «Armed Activities on the Territory of the Congo» (2005) Суд застосував підхід, за яким обидві галузі (МГП і МППЛ) беруться до уваги одночасно, не використавши терміна *lex specialis*, що згодом зафіксує і ЄСПЛ [17, п. 428].

Українські правники сформулювали відповіді на цю проблему. М. Буроменський пропонує операційне правило: визнаючи співвідношення ЄКПЛ і МГП як *lex generalis*

до *lex specialis*, конкуренція *lex generalis* та *lex specialis* повинна вирішуватися з огляду на принцип забезпечення найвищого рівня захищеності порушеного права [16, с. 92], бо ці режими «одне одного доповнюють, а не виключають» [16, с. 92]. М. Гнатовський наполягає, що принцип *lex specialis* не повинен стосуватися загального співвідношення МГП і МППЛ, оскільки у кожному разі треба співвідносити конкретні норми [11, с. 96]. В. Лисик і Х. Шперун ідуть далі: уживання *lex specialis* на рівні цілих галузей міжнародного права «є некоректним і суперечить правовій логіці», а саму теорію «зазвичай підтримують держави, що часто воюють» [13, с. 20]. Теоретичну основу цієї критики дає Х. Маркос: *lex specialis* діє не як ієрархічна норма, що автоматично витісняє інші, а лише як аргумент на користь спеціальної норми, переважуваний принципом *pro persona*, за яким у разі колізії особа отримує найбільш захисні положення застосовного права. Сам принцип *pro persona* сформований у міжамериканській системі захисту прав людини – у практиці Міжамериканського суду з прав людини та Міжамериканської комісії з прав людини (справа *La Tablada*) – і закріплений у документах ООН з моніторингу прав людини. У практиці ЄСПЛ цей принцип не застосовано [14, с. 223, 247–251].

Рішення «Ukraine and the Netherlands v. Russia» (merits) від 9 липня 2025 р. виражає поточний стан позиції ЄСПЛ. У пункті 427 Велика палата спирається на пп. «с» ч. 3 ст. 31 Віденської конвенції: Конвенція має, наскільки це можливо, тлумачитися в гармонії з іншими нормами міжнародного права, частиною яких вона є [17, п. 427]. У пункті 428 Суд прямо зазначає, що не описує відносини між Конвенцією та МГП як співвідношення *lex generalis* і *lex specialis*: конкретні норми МГП не витісняють конвенційних гарантій у ситуаціях збройного конфлікту, а виступають інтерпретаційним інструментом. За ЄКПЛ не існує жодної обставини, у якій МГП застосовувалося б з повним виключенням гарантій Конвенції [17, п. 428]. Водночас у пункті 430 Суд застерігає, що можливі ситуації, коли гармонійне тлумачення неможливе без формального відступу за статтею 15 [17, п. 430]. Тим самим сис-

темна інтеграція є загальним правилом, а відступ за ст. 15 – запобіжником там, де гармонія вичерпана. Ні парадигма жорсткого розділення МГП та МППЛ, ні їх механічне поєднання на підставі *lex specialis* не витримують критики: обидві моделі створюють ризик інструменталізації права державою, що прагне обрати менш обтяжливий для неї режим. Йдеться про два різні рівні. ЄСПЛ оперує технікою тлумачення: гармонія за пп. «с» ч. 3 ст. 31 Віденської конвенції про право міжнародних договорів, системна інтеграція. Принцип *pro persona* натомість належить до міжамериканської системи захисту прав людини і закріплений у документах ООН з моніторингу прав людини. У практиці ЄСПЛ цей принцип не застосовано. Обидва підходи ведуть до одного результату – застосування норми з вищим стандартом захисту особи, проте за інструментом вони різні.

Симетрія *jus in bello* і асиметрія *jus ad bellum*: де проходить межа. Збройний конфлікт як правова ситуація має дві правові площини, що діють одночасно, але за протилежною логікою: у *jus in bello* діє принцип рівності супротивників, у *jus ad bellum* – асиметрія агресора і жертви. Історичне походження цього розрізнення реконструював Р. Кольб: терміни *jus ad bellum* і *jus in bello* не вживалися ні в середньовічній, ні в класичній доктрині й були введені лише в епоху Ліги Націй [18, с. 553]. До того панувала доктрина *bellum justum*, у якій сторона без справедливої причини не мала жодних прав і вважалася лише злочинцем, якого можна було стратити [18, с. 555]. Поворот XVII–XVIII ст., що перетворив війну на фактову й інтелектуально нейтральну ситуацію [18, с. 556], та подальші розрізнення Вольфа і Ваттеля між *durante bello* і *ad bellum*, як і Кантове розмежування *Recht zum Krieg* і *Recht im Kriege* [18, с. 557], лише підготували термінологічне оформлення в епоху Ліги Націй. Сучасне співіснування симетрії *in bello* й асиметрії *ad bellum*, отже, не природний стан права, а правний здобуток XX ст.

Позитивно-правова формула симетрії *jus in bello* зафіксована у наведених цитатах Пікте [3, с. 27] і преамбулі Додаткового протоколу I [7]. Українську артикуляцію дає

О. Сенаторова, наголошуючи, що ці дві галузі треба розрізняти саме для того, щоб усі сторони збройного конфлікту були рівними в правах і обов'язках. Для МГП не має значення, хто агресор, а хто захищається, і цей привілей комбатанта мають також солдати держави-агресора [9, с. 50–51]. Функціональна логіка симетрії очевидна: без неї агресор не мав би стимулу дотримуватися МГП – порушивши *jus ad bellum*, він однаково порушив би *jus in bello* без додаткових наслідків. Саме тому симетрія є інституційною умовою ефективності МГП.

Правова основа асиметрії *jus ad bellum* розгорнута інакше. Заборона застосування сили закріплена у ч. 4 ст. 2 Статуту ООН [6] і, за усталеною позицією доктрини, має імперативний характер [9, с. 50]. Право на самооборону як виняток закріплене у ст. 51. Ця асиметрія триває на рівні міжнародно-правної відповідальності держав: статті 40 і 41 ARSIWA передбачають обов'язок усіх держав співпрацювати задля припинення серйозних порушень імперативних норм і не визнавати правомірною ситуацію, створену такими порушеннями. Філософсько-правову артикуляцію цієї асиметрії дає О. Стомба: той, хто розпочав агресивну війну, виявляється вже не просто агресором, а злочинцем. Тим самим рівність суверенних сторін як основа для війни у традиційному сенсі зруйнована, і держава, що здійснила акт агресії, вже не дорівнює жертві нападу [19, с. 23].

Інституційне розмежування двох площин є робочим методом сучасної міжнародно-судової практики. ЄСПЛ у рішенні «Ukraine and the Netherlands v. Russia» (2025) методично утримується від змішування цих площин. Суд описує дії Росії як вторгнення, окупацію та анексію лише як фактову обставину, без оцінки за іншими режимами [17, п. 149]. Він не покликаний вирішувати питання про законність вторгнення і окупації Росією України в абстрактному сенсі [17, п. 178]. Суд утримується від оцінки *jus ad bellum* за відсутності подань сторін [17, п. 431]. Як документують В. Лисик і Х. Шперун, саме держави, що беруть участь у збройних конфліктах, послідовно використовують *lex specialis*, щоб виключити за-

стосовність МППЛ: Росія у справі «Georgia v. Russia» (2011) заперечувала юрисдикцію ЄСПЛ, стверджуючи, що оскільки конфлікт був міжнародним, мали б застосовуватися Женевські конвенції 1949 р., а не ЄКПЛ. Подібні стратегії застосовували США (Гуантанамо), Велика Британія та Ізраїль [13, с. 20]. Додатковий вимір асиметрії розгортається на рівні самого правообмежувального акту. Виснуємо: держава-агресор обмежує права людини на окупованій території не на підставі легітимного правного титулу, а внаслідок порушення норм міжнародного права, тож її «обмеження» є не правореалізацією, а правопорушенням. Це не скасовує симетрії *jus in bello* щодо ведення бойових дій: обов'язки держави-агресора за МГП залишаються чинними; йдеться про відсутність легітимного правового титулу для самого правообмежувального акту. Натомість держава-жертва реалізує легітимне повноваження (ст. 15 ЄКПЛ, ст. 4 МППП, інститут воєнного стану), підлягаючи стандартним вимогам пропорційності, необхідності і тимчасовості. Збройний конфлікт є єдиною підставою обмежування, щодо якої правообмежувальна дія має два протилежні за своєю правною природою полюси – протиправний (з боку агресора) і правомірний (з боку жертви). Методологічний висновок: асиметрія *ad bellum* не повинна проникати в *in bello*, а симетрія *in bello* – нівелювати асиметрію *ad bellum*. Дієвість правопорядку забезпечує саме принцип незалежності *jus in bello* від *jus ad bellum*.

Двонаправленість правообмежувальної дії і комплексність відповідальності. Розгляд взаємодії МГП з МППЛ і розмежування двох площин розкриває один вимір правообмежування – те, як право обмежує людину. Водночас право обмежує і саму війну: *jus ad bellum* – підстави вдаватися до збройної сили, *jus in bello* – засоби й методи її ведення [9, с. 49–50]. Як нагадує О. Стомба, посилаючись на К. Шмітта, віддавна завданням права було не скасувати, а обмежити війну [19, с. 20]. Два наскрізні виміри – обмеження людини через МГП і МППЛ та обмеження війни через *jus ad bellum* і *jus in bello* – утворюють єдину систему, у якій збройний конфлікт постає не як стан «поза правом»,

а як особлива правова ситуація з власною правовою логікою.

Завершує цю систему комплексність відповідальності: збройний конфлікт породжує одночасно міжнародно-правну відповідальність держави та індивідуальну кримінальну відповідальність осіб. Як виокремлює Р. Тополевський, притягнення до юридичної відповідальності за агресію та порушення людських прав і міжнародні злочини має забезпечуватися на трьох рівнях. Перший — доказовий, що передбачає фіксацію міжнародних злочинів. Другий — інституційний, що передбачає створення нових і належне функціонування чинних міжнародно-правових та національних інституцій для узагальнення фактів та доказів, здійснення їх оцінки та винесення рішення. Третій — забезпечувальний, що охоплює доставку підозрюваних осіб до відповідних інституцій, арешт і конфіскацію майна для забезпечення компенсації за вчинену шкоду та виконання рішення міжнародних інституцій [20, с. 86]. В Україні ці рівні діють паралельно: ЄСПЛ розглядає відповідальність держави симетрично, утримуючись від оцінки *jus ad bellum* за відсутності подань сторін [17, п. 431]. Міжнародний кримінальний суд (далі – МКС) переслідує конкретних осіб за воєнні злочини та злочини проти людяності за симетричною логікою *jus in bello*. Водночас, як фіксує Р. Тополевський, поза межами юрисдикції МКС опинився міжнародний злочин агресії, що і зумовлює обговорення створення нового міжнародного судового органу щодо нього [20]. Ця юрисдикційна прогалина відображає асиметрію *ad bellum*: воєнні злочини суди переслідують симетрично, тоді як злочин агресії, спрямований проти керівництва агресора, потребує окремого інституційного каналу. Уся інституційна система – ЄСПЛ, МКС, майбутній спеціальний трибунал – відтворює структуру двох площин.

Висновки

Природу збройного конфлікту як підстави для обмежування прав людини визначають чотири правові риси, що разом складають його якісну відмінність від інших обмежувальних ситуацій. По-перше,

збройний конфлікт є юридично значущим фактом: концепційна відмова від поняття «війна» у Женевських конвенціях 1949 р. та фактове визначення у справі *Tadić* зробили застосовність МГП питанням фактових обставин, а не волевиявлення держав. По-друге, збройний конфлікт активує МГП як спеціальну галузь міжнародного права, обсяг якої визначає класифікація конфлікту як МЗК чи НМЗК з прямими наслідками для застосовності статті 5 ЄКПЛ. По-третє, взаємодія МГП і МППЛ здійснюється через гармонійне тлумачення ЄКПЛ у світлі МГП на підставі пп. «с» ч. 3 ст. 31 Віденської конвенції про право міжнародних договорів – підхід, що його Велика палата ЄСПЛ кваліфікує як системну інтеграцію та послідовно розгортає у площині гармонійного тлумачення матеріальних гарантій від «*Hassan v. United Kingdom*» (2014) і «*Georgia v. Russia (II)*» (2021) до «*Ukraine and the Netherlands v. Russia*» (2025), де Суд прямо формулює: за ЄКПЛ не існує обставин, у яких МГП застосовувалося б з повним виключенням гарантій Конвенції. Принцип *pro persona*, що належить до міжамериканської системи захисту прав людини, у практиці ЄСПЛ не застосовується. По-четверте, правообмежувальна дія збройного конфлікту розгортається у двох правових площинах, що співіснують, але діють за протилежною логікою: симетрія *jus in bello* (МГП чинне рівно до всіх сторін) та асиметрія *jus ad bellum* (агресор і жертва нападу принципово нерівні у правах і обов'язках). По-п'яте, збройний конфлікт породжує комплексну систему відповідальності, розподілену між державою (ЄСПЛ симетрично) та особою (МКС, а щодо злочину агресії – майбутній спеціальний трибунал).

Принцип незалежності *jus in bello* від *jus ad bellum* [18, с. 553–562] є засадничою умовою дієвості обох режимів: без нього МГП втратило б універсальність, бо агресор опинився б поза його гуманітарним захистом, а заборона агресії – практичне значення, бо формально коректне ведення війни виправдовувало б саме вдавання до неї. Цей принцип залишається об'єктом постійного тиску з боку держав-агресорів, що то стверджують, то заперечують наявність МЗК чи

НМЗК і кваліфікують МГП як *lex specialis*, аби виключити застосовність МППЛ. Однак ні судова практика, ні доктрина цьому тиску не поступилися. Збройний конфлікт, отже, є особливою підставою обмежування, у якій право діє двосторонньо: обмежує людину через взаємодію МГП і МППЛ, а саму війну – через співіснування *jus ad bellum* і *jus in bello*. Саме ця двосторонність і поєднання симетрії з асиметрією роблять збройний конфлікт самостійною підставою обмежування, не звідною ні до надзвичайного стану, ні до інших обмежувальних ситуацій, та обґрунтовують доцільність його окремого осмислення в загальнотеоретичному, а не лише галузевому вимірі.

Література

1. Рабінович П. М., Панкевич І. М. Здійснення прав людини: проблеми обмежування (загальнотеоретичні аспекти) : монографія. Львів : Астрон, 2001. 108 с.
2. Дудаш Т. І. Механізм обмежування прав людини: актуальні питання загальної теорії. DOI: 10.13140/RG.2.2.22478.22081.
3. Pictet J. (ed.) Commentary on the Geneva Conventions of 12 August 1949. Vol. I. Geneva Convention for the Amelioration of the Condition of the Wounded and Sick in Armed Forces in the Field. Geneva : International Committee of the Red Cross, 1952. 466 p.
4. Geneva Conventions of 12 August 1949 (Conventions I–IV) / International Committee of the Red Cross. URL: <https://ihl-databases.icrc.org/en/ihl-treaties>.
5. Prosecutor v. Dusko Tadić : Decision on the Defence Motion for Interlocutory Appeal on Jurisdiction (Case No. IT-94-1-AR72) / International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia, Appeals Chamber. 2 October 1995. URL: <https://www.icty.org/x/cases/tadic/acdec/en/51002.htm>.
6. Статут Організації Об'єднаних Націй від 26 червня 1945 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_010.
7. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), від 8 червня 1977 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199.
8. Legality of the Threat or Use of Nuclear Weapons : Advisory Opinion of 8 July 1996 / International Court of Justice. ICJ Reports 1996. P. 226. URL: <https://www.icj-cij.org/case/95>.
9. Сенаторова О. В. Права людини і збройні конфлікти : навч. посіб. Київ : ФОП Голембовська О. О., 2018. 208 с.
10. Case of H Hassan v. the United Kingdom [GC] : Judgment of 16 September 2014 (Application no. 29750/09) / European Court of Human Rights. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-146501>.
11. Гнатівський М. М. Європейський суд з прав людини та міжнародне гуманітарне право: захист права на життя. Актуальні проблеми міжнародних відносин. 2011. Вип. 100, ч. I. С. 95–99.
12. Лисик В. М. Іманентна ідея прав людини в Женевських конвенціях 1949 року. 2025. DOI: 10.5281/zenodo.17007799.
13. Lysyk V., Shperun K. UN Practice in Protecting Human Rights During Armed Conflicts. Evropský politický a právní diskurz. 2024. Vol. 11, No. 4. P. 16–26. DOI: 10.46340/eppd.2024.11.4.2.
14. Marcos H. Lex Specialis as a Reason-Giving Norm: Balancing Norm Specificity and Individual Rights in Times of Crisis. International Community Law Review. 2025. Vol. 27, No. 3. P. 218–253. DOI: 10.1163/18719732-bja10138.
15. Legal Consequences of the Construction of a Wall in the Occupied Palestinian Territory : Advisory Opinion of 9 July 2004 / International Court of Justice. ICJ Reports 2004. P. 136. URL: <https://www.icj-cij.org/case/131>.
16. Буроменський М. В. Тлумачення Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод у світлі норм міжнародного гуманітарного права. Правова позиція. 2023. № 3 (40). С. 88–92. DOI: 10.32782/2521-6473.2023-3.16.
17. Case of Ukraine and the Netherlands v. Russia [GC] : Judgment (Merits) of 9 July 2025 (Applications nos. 8019/16, 43800/14 and 28525/20) / European Court of Human Rights. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-244340>.
18. Kolb R. Origin of the twin terms *jus ad bellum*/*jus in bello*. International Review of the Red Cross. 1997. No. 320. P. 553–562.

19. Стовба О. Чи може право щось зробити з війною? Право України. 2024. № 10. С. 13–27. DOI: 10.33498/loiu-2024-10-013.

20. Тополевський Р. Юридична відповідальність за порушення людських прав і воєнні злочини під час агресії Російської Федерації проти України: передумови та перспективи. Право України. 2023. № 6. С. 85–95.

NATURE OF ARMED CONFLICT AS A GROUND FOR THE LIMITATION OF HUMAN RIGHTS

This article examines the nature of armed conflict as a ground for the limitation of human rights within the framework of the mechanism of limitation proposed by T. Dudash on the basis of the terminological distinctions of P. Rabinovych and I. Pankevych. Armed conflict is treated as a juridically significant fact that automatically activates international humanitarian law (IHL) as a special branch of international law, shifting the applicability of IHL from the plane of state volition to that of factual circumstances.

The article examines how the scope of IHL depends on the classification of the conflict as international (IAC) or non-international (NIAC), with direct consequences for the applicability of Article 5 of the European Convention on Human Rights (ECHR) — as illustrated by the ‘*accommodation*’ doctrine in *Hassan v. the United Kingdom* (2014) and the Chechen cluster of cases. It traces the evolution of the relationship between IHL and international human rights law (IHRL) from the separation paradigm through hierarchical

lex specialis to the systemic-integration approach, which the Grand Chamber in *Ukraine and the Netherlands v. Russia* (2025) grounds in the harmonious interpretation of the ECHR in the light of IHL under Article 31(3)(c) of the Vienna Convention on the Law of Treaties. The *pro persona* principle — developed within the Inter-American human rights system (Inter-American Court of Human Rights and Inter-American Commission on Human Rights in *La Tablada*) and enshrined in UN human rights monitoring instruments — is examined; it is shown that this principle is not applied in the case-law of the ECtHR.

The article distinguishes the symmetrical plane of *jus in bello* (the equality of belligerents, under which IHL applies equally to all parties) from the asymmetrical plane of *jus ad bellum* (the prohibition of aggression under Article 2(4) of the UN Charter and the consequences of a breach of a peremptory norm under Articles 40–41 of the Articles on Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts (hereinafter — ARSIWA)): limitations of human rights by the aggressor state are not an exercise of rights but a breach of law, while limitations by the victim state are grounded in a legitimate basis and subject to the standards of proportionality, necessity and temporariness. The article proposes the principle of the independence of *jus in bello* from *jus ad bellum* as a foundational condition for the effectiveness of both regimes.

Key words: armed conflict; human rights limitations; international humanitarian law; international human rights law; *lex specialis*; systemic integration; *jus ad bellum*; *jus in bello*; equality; European Convention on Human Rights.